

1.2. Міфопоетика літературного твору та міфопоетична парадигма

Об'єктивна складність розроблення теми “міфологічного” в літературі, а також відносна новизна цього профілю для українського (та і в цілому пострадянського) літературознавства обумовлюють недостатній ступінь висвітлення в науковій дискусії проблеми міфопоетики літературного твору. Доводиться констатувати й “розмитість” нині самого визначення “міфопоетика”¹⁰.

Критично оцінюючи термін “міфопоетичний”, І.Дьяконов вказує, що міфопоетичне мислення – це мислення тропічне, в якому є нерозділеність раціонально-логічного та образно-емоційного начала [62; 35].

Погоджуємося з формулюванням Т.Саяпіної: “...міфопоетика – це сукупність засобів художнього змісто- і формотворення, які дають змогу “зчитати” закладений у творі міфологічний зміст на рівні усвідомленого або позасвідомого сприйняття читача” [188; 34]. Наголосимо однак, що в даному разі перед нами не “сукупність засобів художнього змісто- і формотворення”, а їх система, оскільки процес “зчитування” “міфологічного змісту” твору може відбуватися лише за умови системної взаємодії цих засобів у текстовій тканині останнього. О.Киченко розглядає міфопоетику, зокрема, “...як форму (внутрішню структуру) поетичної організації тексту і як функціонально-смыслову одиницю тексту, засновану на

¹⁰ Цікаво, що в одній з останніх спеціальних праць – М.Мишанич і С.Мишанича “Міф, міфологія, міфологізм, міфокритика, міфопоетика: історія інтерпретації і розмежування понять” – подається ґрунтовний критичний аналіз історії вивчення міфів у світовій та вітчизняній практиці, проте власне питання міфопоетики літературного твору, по суті, тільки згадується, а самий термін “міфопоетика” не вжито в принципі [142; 50-51]. Не знаходимо визначення поняття і в присвяченому зокрема міфопоетиці підрозділі (8.2.) одної з найсучасніших вітчизняних праць із компаративістики “Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій” за ред. Р.Гром’яка [143].

інтерпретації комунікативних можливостей міфу засобами поетичного мовлення” [91; 168], а В.Топоров підкреслює “ектропічну спрямованість” міфопоетичного [204; 5].

Таким чином, міфопоетична система твору є формальним вираженням закладеного в нього міфологічного фактора. Останній обумовлений перш за все процесами свідомої авторської міфотворчості, виявляється через атрибути – міфеми, міфологеми, міфообрази, міфопоетичні мотиви тощо – та може існувати в чотирьох основних модусах (типах міфотворчості) – міфологізації, реміфологізації, деміфологізації та власне авторському міфі.

Найповніше вираження міфологічне начало в літературі кінця XIX - XX ст. знаходить у романі. Серед загальних рис міфологізму (неоміфологізму) в романі XX ст. Є.Мелетинський називає наступні: а) витіснення міфологічним часом об’єктивно історичного часу; б) те, що міфологізм стає “інструментом структурування оповіді”; в) широке використання повторів і техніки лейтмотивів; г) тісний зв’язок неоміфологізму з “глибинною” психологією підсвідомості” [137; 296-297]; г) протиставлення й водночас невіддільність одне від одного “міфу” й “історії” [там само; 322].

Вчений також акцентує, що “поетика міфологізування передбачає... міфологічний синкретизм і плюралізм, елементи іронії і травестії... концепцію легко змінюваних соціальних ролей (масок), що підкреслюють взаємозамінність, “текучість” персонажів” [там само; 339].

Практика свідчить, що міфопоетична система твору найчастіше виражається у двох основних варіантах. Перший варіант її організації – коли твір насичений міфологічними елементами чи паралелями до них (алюзіями, ремінісценціями тощо), які не становлять, однак, сюжетотворчої структури на рівні асоціативно-символічного підтексту, а отже, сформований у тексті міфопоетичний комплекс не має впорядкованого подієвого стрижня, ядра чи ряду таких стрижнів, ядер (такі міфопоетичні системи називаємо мозаїчними, або фрагментними). Другий варіант репрезентації міфопоетичної

системи спостерігаємо, якщо наявна у творі міфопоетична складова є для нього і структуротворчою і (будучи наскрізною в тексті чи панівною в певному текстовому фрагменті) може розглядатись як міфопоетичний мотив, сюжет (міфопоетичні системи такого типу називаємо лінійними; приклад – роман Т.Манна “Йосиф та його брати”).

Характерно, що в міфопоетичній системі твору може домінувати одна легендарно-міфологічна традиція (антична в “Уліссі” Дж.Джойса), а можуть поєднуватись різні елементи (моделі) одної або двох і більше легендарно-міфологічних традицій: наприклад, біблійної та античної, язичницької (“Тесс із роду д’Ербервіллів” Т.Гарді та ін.) тощо, причому одна з них також може бути виразно превалюючою (кельтська в “Поминках за Фіннеганом” Дж.Джойса). Так сполучаються не лише однотипні (мозаїчні чи лінійні), але й різнотипні за рівнем організації міфопоетичні системи: декілька мозаїчних, мозаїчна (-і) й лінійна (-і), ряд лінійних. Очевидно, вища форма організації з точки зору міфопоетики властива творам із лінійними міфопоетичними системами порівняно з творами з мо-заїчними, а також творами з комбінованими міфопоетичними системами типу “лінійно-мозаїчна” (де поєднано різні за походженням легендарно-міфологічні традиції).

Отже, художній твір з міфопоетичною системою лінійного (чи комбінованого) типу може розглядатись як такий, що у своїй основі містить окремі міфологічні (легендарно-міфологічні) сюжетні моделі. О.Холодов визначає міфопоетичний мотив у значенні сюжетотвірного елемента як “...самостійну одноактну дію, наділену семіотичним значенням, яке відображає архети-пічні відносини між суб’єктом і об’єктом, формує та моделює сюжет і залишається універсальним для різноманітних культур і традицій” [228; 5].

Важливим у контексті нашої розмови є й поняття міфопоезії. За І.Крохіною, “міфопоезія – реалізація ірреального (прихованих можливостей і сутностей речей) і в структурному відношенні тяжіє до реалізації, розгортання метафори в символ, символу в міф” [103; 517]. Дослідниця перераховує й усі рівні

поетичного висловлювання, на яких може проводитись міфопоетичний принцип: це поезія міфологічного образу, символу-міфу, тексту-міфу та міфологічної композиції [там само; 518].

Міфотворчість, особливо у ХХ ст., стає одним зі шляхів посиленої інтелектуалізації й філософізації літератури і часом нагадує своєрідну “гру” письменника з матеріалом (скажімо, в Т.Манна). Роман ХХ ст. демонструє варіативність міфологізування різних авторів, яке у творі може мати роль “додаткової опори” (як в “Уліссі” Дж.Джойса) чи бути “абсолютно пануючою стихією” (як у “Поминках за Фіннеганом” того ж автора) [137; 319]; бути результатом складного інтелектуального опрацювання й інтерпретації класичної міфології (Дж.Джойс, Т.Манн та ін.) або ж мати “інтуїтивний характер” (термін Є.Мелетинського) (Ф.Кафка, С.Беккет та ін.)¹¹, співіснувати та взаємодіяти з фольклорною традицією (латиноамериканський роман другої половини ХХ ст.) чи не звертатися до неї (західноєвропейський роман) тощо.

Оскільки в літературному творі письменник створює власний художній світ, всесвіт (“поетичний образ світу”, “модель світу”, “світообраз” і т.ін. [див.: 114; 8-9]¹²), а вищезазначені модуси міфологічного фактора передбачають народження в літературі “варіантних” моделей міфів (модуси міфологізації, ре- і деміфологізації) та “нових міфів”, “неоміфів” (модус авторського міфу), то логічно говорити про формування в літературному творі, де міфологічний фактор структурує основні шаблі художньої дійсності, авторської міфопоетичної моделі (образу) світу, або, ширше, – міфопоетичної парадигми (від грец. “приклад”, “взірець”)¹³.

Студіюючи передусім авторські міфопоетичні моделі світу, зважаємо на характеристику власне міфопоетичної моделі світу. Це “...найбільш узагальнена і спрощена сума

¹¹ Д.Наливайко називає дві провідні лінії модерністської міфотворчості – “конструюючу” (“свідому”) і “стихийну” (“безсвідому”) – за іменами їх зачинателів: відповідно “джойсівською” та “кафкіанською” [150, І; 178, 181].

уявлень про світ усередині будь-якої традиції. При цьому враховуються всі елементи цих уявлень у системності та їх операціональних значеннях. Взаємодія людини з навколишнім середовищем є основою створення моделі світу як наслідку реалізації переробленої інформації про довкілля і про людину в ньому” [115; 339] тощо. Цікаво, що, за Н.Фраєм, “...міфопоетичний автор звичайно виходить з прийняття певного числа міфів як “правдивих” і створює свою поетичну структуру згідно з ними” [261; 64].

Природа нашого дослідження передбачає, в такий спосіб, що матричним у ньому є аналіз у міфологічному аспекті системного комплексу уявлень письменника про світ і світопорядок. Отже, під міфопоетичною парадигмою твору розуміємо модель осмислення світу (виражену в тексті через міфопоетичну систему твору), в основі якої – міфопоетичні уявлення автора (-ів) про світ і світобудову як втілена в художньому творі оригінальна світоглядно-філософська система.

Розглядаючи “прозу про землю” кінця XIX - першої третини XX ст., відповідно говоримо про її різні за масштабом міфопоетичні парадигми: національні (українську, англійську та норвезьку) та регіональну (західноєвропейську). Крім того, намагаємось з’ясувати характер міфопоетичної парадигми певного твору за способом її витворення та функціонування (гомогенна, гетерогенна).

Підсумовуючи сказане, пропонуємо своє бачення явища міфологічного фактора в літературі. Отже, художній твір можна розглядати у світоглядно-філософському вимірі та у вимірі тексту. В першому випадку говоримо про міфопоетичну парадигму твору, а в другому – про текстуально виражену міфопоетичну систему твору. Провідними поняттями міфопоетичної парадигми твору є тип ядра цієї парадигми (за джерелом виникнення) і міфопоетична атмосфера твору. Якщо в основі твору покладено одну легендарно-міфологічну

¹³ У сучасній науці “парадигма” “означає прийняту певним науковим співтовариством модель постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції” [222; 465].

традицію (скажімо, античну чи біблійну), тип ядра буде простим; коли ж таких традицій в основі твору дві і більше, – тип ядра складений.

Навколо ядра міфопоетичної парадигми виникає міфопоетична атмосфера твору: коли автор підпорядковує її певній, виразно соціальній меті, виходячи у творі на рівень вже соціального міфу (як, наприклад, О.Кобилянська у своїй “Землі” (про це говоримо далі)), то атмосфера ця є гетерогенною (тобто до центрального, “художнього” міфу у творі додається соціальний міф чи програма). Якщо ж чітко вираженої соціальної програми (це може бути й нова парадигма розвитку нації чи суспільства взагалі) автор не висуває, міфопоетична атмосфера твору є гомогенною. Вона буде гомогенною (вірніше, гомогенізованою) й тоді, коли твір становить собою авторський міф, бо останній є за своєю природою гомогенізуючим, усепоєднуючим. Разом тип ядра міфопоетичної парадигми твору і міфопоетична атмосфера твору сприяють вираженню третього базового складника міфопоетичної парадигми твору – модуса вираження міфологічного фактора у творі (це тип опрацювання класичного міфу чи витворення авторського міфу). Таких модусів нараховуємо чотири основних (хоча в “чистому” вигляді їх часом виділити важко): міфологізація, реміфологізація, деміфологізація і власне авторський міф.

Міфопоетична система твору на рівні тексту може мати лінійну, фрагментну чи комбіновану структуру, утворювану складниками нижчого рівня (міфопоетичний мотив, міфологема тощо).

Відповідно до наведених роздумів формується поле дослідження міфопоетики твору (яке уявляється ширшим, ніж, скажімо, про нього пише Л.Яшина [255; 20]).